

Vlaams Blok: meer 'exit' dan 'voice'?

Jo Buelens

Politicaloog aan de VUB

Er zijn weinig spelvormen waar men zo vlug de spelregels wil veranderen als in de politiek. De verliezer zoekt niet naar een nieuwe trainer, probeert geen ander spelconcept, neen, de spelregels worden in vraag gesteld. Al in de nacht van de gemeenteraadsverkiezingen ging de bal aan het rollen: de premier sprak van het invoeren van een kiesdrempel en het opheffen van de stemplicht. Enkele dagen later had Herman Van Rompuy het over het verbieden van onvolledige lijsten en CVP-voorzitter Van Hecke haalde weer, en met meer nadruk, de problematiek van de stemplicht aan. Wie alert is, weet genoeg: er is iets aan de hand in de politiek, men wil de regels veranderen. Meestal zijn het verkiezingsuitslagen die de bal aan het rollen brengen.

Bij de laatste drie verkiezingen is er een verschuiving geweest van stemmen. Bij elke verkiezing verandert er nogal wat, al was het maar omdat er kiezers gestorven zijn en er een nieuwe lichter jongeren is bijgekomen. Er ontstaat echter alleen deining als bepaalde partijen aanzienlijk meer stemmen krijgen dan de vorige keer. Zo'n periode hebben we in het begin van de jaren '70 meegemaakt met de Volksunie, in de jaren '80 met de groenen, in de jaren '90 met het Vlaams Blok. De verkiezingen van 24 november 1991 hebben de naald van de politieke balans opvallend uit haar evenwicht gebracht. Als we de verschuiving van stemmen bij die verkiezingen beschouwen als een uiting van ongenoegen tegen de bestaande politieke situatie, is het interessant even de gedachtegang van Hirschman (1970) te volgen.

Exit, voice, loyalty

Wie Hirschman gelezen heeft, zal de titel beter begrijpen. Hij spreekt namelijk over drie mogelijkheden om te reageren in een onaanvaardbare situatie: 'exit', 'voice' en 'loyalty'. In een

economische situatie is dat eenvoudig uit te leggen. Als een produkt je niet aanstaat, koop je een ander (exit), je gaat reclameren in de winkel (voice), of je blijft thuis zitten kniezen en je wacht op betere tijden (loyalty). Hirschmans driedeling is ook toe te passen op het stemgedrag en de politieke situatie in het algemeen. Voor de politiek ligt de interpretatie van 'exit', 'voice' en 'loyalty' echter wat moeilijker. Het produkt is namelijk veel vager: is het 'de maatschappelijke evolutie', het beleid (wie of wat dat ook mag zijn), de politieke partijen, of de onderbroken straat waarmee de kiezer het moeilijk heeft? Omdat we het hier willen hebben over het Vlaams Blok en de reacties op het succes van die partij, beperken we het ongenoegen van de kiezer tot het al dan niet stemmen. Verkiezingen zijn immers één van de mogelijkheden voor de kiezer om zijn ongenoegen te uiten.

De 'exit'-kiezer keert de politiek de rug toe. In stemgedrag zou dat kunnen zijn: blanco, ongeldig of gewoon niet komen opdagen. De 'loyalty'-kiezer zal zijn partij trouw blijven in het stemhokje, maar heeft heel wat kritiek op de politiek. In de stembusuitslag valt er geen verandering waar te nemen. De 'loyalty'-stemmen komen bij de stemmen van de grote groep van kiezers die tevreden zijn met hun partij. Tot zover lijkt er geen interpretatieprobleem te zijn. Het is de 'voice'-kiezer die voor verwarring zorgt. De kiezer die protesteert tegen de huidige politiek en wél kiest voor een partij, waar komt die terecht? Politicologen hebben daar een term voor: 'voice'-kiezers stemmen voor een 'protestpartij'.

Hoewel er geen goede definitie van protestpartij bestaat, voelt iedereen blijkbaar aan wat er bedoeld wordt. Of is het schijnbaar? We kunnen er moeilijk omheen, maar de term 'protestpartij' is tot op heden vaag en zeker niet eenduidig. Een negatieve omschrijving van haar doelstelling

lijkt nog het eenvoudigst: het is een politieke partij die niet tot doel heeft mee het beleid te voeren, maar het beleid wel tracht te beïnvloeden. Een kenmerk van zo'n partij is dat ze niet bereid is tot compromissen. Wie mee deze denkoefening wil maken, gaat mee met mij uit van de stelling dat het Vlaams Blok voldoet aan deze omschrijving van protestpartij. Het Vlaams Blok wenst niet deel te nemen aan het beleid, maar wil de andere partijen wel in de richting van haar programma duwen.

Bij een stembusuitslag kan men niet weten (tenzij men een enquête doet) of een kiezer van partij is veranderd en waarom hij dat heeft gedaan. Dat is nochtans essentieel om een 'voice'-stem te kunnen interpreteren. Toch is het dat wat bijna iedereen die reageert op de verkiezingsuitslag van het Blok (onbewust) blijkt te doen.

Vanuit het standpunt van de beleidsvoerders is stemmen voor een protestpartij niet eens 'voice', maar 'exit'. Het voorbeeld van Rossem helpt deze interpretatie kracht bij te zetten. De slogan 'stem niet, stem Rossem', is de beste 'exit'-slogan ooit bedacht. Wie politiek vereenzelvigd met beleid voeren, kan niet anders dan stemmen voor een protestpartij interpreteren als 'uit het systeem stappen', het beleid boycotten. Want een protestpartij maakt zich onmogelijk in het beleid; dat was de definitie.

Wie interpreteert er nu de stemmen van het Vlaams Blok als 'voice'? In de eerste plaats de partij zelf. Zij gaat niet luchtig doen over haar programma zoals Rossem dat doet. De mogelijkheid om in het beleid te stappen blijft. De lat wordt alleen vrij hoog gelegd: te nemen of te laten, geen compromissen. De partij beroept zich op het aantal stemmen om haar ideeën kracht bij te zetten. Hoe meer stemmen, hoe groter het gelijk, hoe minder compromis.

Een tweede groep die het succes van het Vlaams Blok als 'voice' ziet, zijn de organisaties die op de inhoud reageren. Wie het Blok afschildert als een fascistische, ondemocratische en verderfelijke partij zal op de 'exit'-stemmers weinig vat hebben. Integendeel, hoe sterker de partij wordt afgespiegeld als vijandig voor het beleid, hoe aantrekkelijker voor 'exit'. Deze anti-Blok reacties zijn dus ingegeven door een geloof dat

de VB-kiezer achter het programma staat. De bedenkers van de Hitler-affiches bijvoorbeeld vinden de huidige Blok-stemmen 'voice'.

Een derde groep is terug te vinden in de traditionele partijen. Het zijn de kandidaten die delen van het partijprogramma van het Vlaams Blok overnemen in hun betoog. Hiermee trachten zij stemmen terug te winnen. Die strategie zou niets opleveren, als alle Blok-stemmen 'exit' zouden zijn. Een traditionele partij kan er immers nooit in slagen die stemmen te bemachtigen, want ze zijn juist tegen die partijen gericht. Achter die strategie zit dus de overtuiging dat er 'voice' gemoeid is bij de VB-kiezer.

De voorstellen die nu opduiken in het kiesstelsel aan te passen, zoals het afschaffen van de stemplicht, zijn op hun beurt interpretaties van die intentie. Wie uit het systeem wil stappen (exit) moet dat kunnen en mag niet worden gedwongen een stem uit te brengen. Dat de stemplicht-discussie nu terug oplaait, heeft veel te maken met de uitslag van de verkiezingen. Even deze gedachtengang: indien alle 'exit'-stemmers blanco of ongeldig gestemd hebben of gewoon niet zijn komen opdagen, dan hebben zij de stembusuitslag niet beïnvloed. Een afschaffing van de stemplicht zou dus op de uitslag van het Vlaams Blok geen invloed hebben gehad, tenzij men aanneemt dat een groot deel 'exit'-stemmers voor het Blok hebben gestemd.

Op welke grond kan men dat echter stellen? Het enige recente onderzoek naar de intentie van de kiezers is het ISPO-onderzoek van 1992. Het besluit daarvan was: het signaal van de kiezer is complex. In het kader van dat onderzoek werden veel vragen gesteld. De verwerking ervan werd deels gepubliceerd (o.a. in *Kiezen is verliezen*, 1993). De vraag 'wil je het politiek systeem de rug toekeren?' werd in dat onderzoek niet gesteld. Er waren wel enkele vragen die peilden naar de onmacht binnen het politiek systeem. Jaak Billiet noemt dit 'political powerlessness', Mark Elchardus noemt het in zijn artikel 'Verschillende werelden' (*Samenleving en politiek*, nr.7, september 1994) liever 'politiek cynisme'. De bedoeling van een set van vragen uit het onderzoek was een houding te bepalen tegenover de stellingen: 'stemmen heeft geen zin, partijen

zijn alleen in mijn stem geïnteresseerd, mijn stem maakt het verschil niet'. Op een schaal van 100 was het gemiddelde 54,6. Dit 'machteloze' of 'cynische' gevoel tegenover de politiek ligt erg dicht bij het uitstappen uit de politiek. Per partij kwam er een licht verschillend beeld naar voor: Agalev 47,1; CVP 52,5; VLD 52,5; SP 54,4; VU 51; Vlaams Blok 58,3; Rossem 58,6; 'exit' (blanco, ongeldig) 71,4.

De hoge score van de 'exit'-stemmers is duidelijk. Wie het geheel zinloos vindt, blijft weg. Een verdere interpretatie van de cijfers ligt veel moeilijker. Wel blijkt dat 'exit'-denken geen alleenrecht schijnt te zijn van blanco-stemmers, Vlaams Blok of Rossem. Wie in deze omstandigheden de Vlaams Blok-stemmen uitsluitend wil interpreteren in termen van 'voice', 'exit' en 'loyalty', zal moeite hebben om zijn keuze te ver-

dedigen, laat staan er gevolgen aan te koppelen. Dat is nochtans wat er nu gebeurt. De nieuwe spelregels en in het bijzonder het afschaffen van de stemplicht, hebben tot doel de 'exit'-kiezer van het Blok weg te houden. Als dat de enige bedoeling is, is er geen enkele reden om aan te nemen dat het zou lukken. De laatste polls bevestigen dat: de grootste stemmenverschuiving ligt niet bij het Vlaams Blok, dat nauwelijks wat zou verliezen. De polls geven als grote verliezers de SP en VU; de winnaars zitten bij VLD, CVP en Agalev. Is het toeval dat ze terug te vinden zijn in de verschillende kampen die de discussie aanzwengelen? Eén zaak is echter duidelijk: wie het Vlaams Blok wil treffen door de 'exit'-kiezers uit de stembusuitslag te doen verdwijnen, zou wel eens bedrogen kunnen uitkomen.